

зидан засводен гроб, в който са останали фрагменти от богато украсени дрехи, злато-шити панделки с двуглави орли и името на Иван-Александър, „цар на българи и гърци“. Този факт, както и двуглавите орли по дрехите на ктитора Константин и неговата съпруга, изобразени на северната стена на храма, свидетелстват за реални връзки на дарителите с българската царска фамилия. В западната част на църквата са запазени цели десет ктиторски портрета, подобно на църквата в Долна Каменица¹¹⁷, но тук част от изписаните са били вече покойници.

Живописната вътре в храма е разпределена в три регистъра и показва някои рядко срещани особености в декоративната система и иконографията. Така изобразените в абсидната конха Богородица с детето Исус са фланкирани не от ангели, а от патрона на църквата св. Никола и от св. Кирил Философ, който тук е безсъмнено славянският просветител Константин-Кирил, тъй като неговият александрийски съименник е изписан под него, в първия регистър на абсидата. В протезисната ниша се намира „Христос в гроба“ („Пиета“). За отбелязване са също белите фонове зад изображенията на дякони в олтарната част и червените – в сцените „Благовещение“, „Сретение“ и „Молитва в Гетсиманската градина“. Останалите фонове са дву- или трицветни. Богородица от „Възнесението“ е представена с двете длани пред гърдите, обърнати към зрителя. Трябва да отбележим и овчаря свиращ в „Рождеството“, както и сложната архитектура в „Благовещението“. Тук сцените, илюстриращи страданията на Христос, заемат средния регистър, макар и в отделни композиции, а Големите празници са вече в третия, което е характерно за изкуството от прехода между XIII и XIV в. Върху източната стена на притвора са запазени портретът на св. Никола и няколко сцени от неговото житие. Както показват няколко фрагмента, там, но от друга ръка, е бил изписан и „Страшният съд“. Публикувалите паметника сръбски специалисти са единодушни, че малката църква е изписана от няколко ръце: един, най-опитният майстор, е рисувал долните два регистъра на наоса – фигурите в цял ръст и сцените от „Страстната седмица“, втори – сцените от третия регистър, т. е. Големите църковни празници, докато най-слабият е работил в олтарната част на църквата.

Нашите сръбски колеги говорят за близост на стенописите с паметници от Западна България и Източна Сърбия, като Земен, Псача, Долна Каменица и Йошаница, и особено с църквата „Св. Петър“ в Беренде¹¹⁸. Представените в двете публикации фотографии с твърде малък формат не ни позволяват да изследваме стила на стенописите. Бихме отбелязали само известна графичност в трактовката на дрехите от „Оплакването“ и общи иконографски елементи – скърбящите жени и кръста в същата сцена – с многолюдната композиция в Долна Каменица¹¹⁹. На църковните отци в абсидата на същия паметник напомнят стойките и дрехите, особено пискюлите в долния край на омофорите при църковните отци в Станичене. Близка е и коафюрата на ктиторките болярки в двата паметника, както и иконографията на сцените от житието на св. Никола. Наличието на голям ер и носовки в надписите потвърждават българската принадлежност на паметника.

Друг паметник, който позволява сравнение със стенописите на църквата в Станичене, е първият живописен слой на църквата „Св. Никола Болнички“ в Охрид, създаден през периода 1330 – 1340 г.¹²⁰

Към стари паметници от нашите земи с определено източни, по-точно малоазийски иконографски и стилови белези, отвеждат особеностите на стенописите от втория живописен слой в църквата „Св. Йоан Богослов“ на Земенския манастир¹²¹. Интересно е да се отбележи, че както в неотдавна разчистения първи слой, датиращ от XI в., и във втория са налице сцени от житието на Богородица в сводовете на междурамията и допоясни образи на светци във втория регистър. Това само по себе си вече доказва връзки на втората земенска живопис с по-старите местни традиции. Доскоро бяха познати само стенописите от този втори слой и като несравнено по-цялостно запазени и специфични по стил именно те и досега са известни като Земенски стенописи, а самата църква – като Земенската църква.

В надписа над ктиторските портрети е споменат деспот Деян, когото мнозина специалисти идентифицират с едноименния кумановски севастократор от средата на XIV в. и датират стенописите след 1355 г. След подробно изследване на паметника и на най-близките възможни паралели за неговата живопис стигнахме до заключението, подказано и от една бележка на К. Иречек, че стенописите от втория слой в Земенската църква са създадени около третото десетилетие на XIV в., а техен ктитор е изобразеният в църквата с жена си Доя и двете си деца по-дребен феодал. (К. Иречек предполага, че и споменатият в надписа Деян е български болярин от по-ранно време.)¹²²